

СЕКЦІЯ 4 ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ В СУЧАСНОМУ ВИМІРІ

Добролюбська Юлія Андріївна (Одеса) - доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки Університету Ушинського

СИМВОЛІЧНА СТРУКТУРА МЕМОРІАЛІВ ВІЙНИ В АФГАНІСТАНІ

Проблема вшанування пам'яті відноситься до того, яким чином суспільство сприймає своє минуле, тому є важливим аспектом філософії історії. У нинішніх підходах до цієї проблеми, висхідних до робіт Еміля Дюркгейма, робиться акцент на способах, за допомогою яких меморіальні об'єкти символізують минулі славні події в історії суспільства [1, с. 24]. В цій статті про меморіали ветеранам Афганістану, навпаки, розглядається те, як суспільство засвоює уроки минулих подій, які зовсім не назвеш славними, пам'ять про які суперечлива, а не демонструє загальну згоду.

Від інших воєн Афганська війна відрізнялася тим, що вона була політично неоднозначною та морально сумнівною справою, яка закінчилася поразкою Радянського Союзу. Однак, як і в інших війнах, її учасники проявляли хоробрість, самопожертву та честь. Втілення цих суперечливих аспектів Афганської війни в монументах супроводжується конфліктами між різними жанрами меморіального мистецтва. Основним предметом дослідження стане дискурсивне поле, з якого виникли меморіали ветеранам Афганістану. Тим самим буде показано, яким чином протилежні групи зацікавлених осіб висловили ту багатозначність, яка характерна для пам'яті про цю війну. Ця багатозначність відбилася в монументах пам'яті Афганської війни, які були споруджені в різних країнах колишнього СРСР. Ці спроби вшанувати пам'ять війни, що роз'єднала суспільство, так само як і прагнення примиритися з важкими сторінками власного минулого, ставлять під сумнів переконаність Е. Дюркгейма в тому, що моральна єдність є абсолютним об'єктом поминання. Меморіали ветеранам Афганістану та подібні їм монументи виступають не символами солідарності, але швидше символами того, що більш явно і більш усвідомлено виводить на поверхню конфліктні уявлення націй про себе та своє минуле.

Розглянемо дві проблеми – загальну та приватну в їх взаємозв'язку. Загальна проблема – це виявлення процесів, за допомогою яких вироблюються культурні смисли та сама культура. В цих процесах переломлюються колективна пам'ять, етичні та політичні починання, панівні ідеології та різні дискурсивні жанри. Приватна проблема – це власне меморіали ветеранам Афганістану.

Пам'ять про Афганську війну та її часи вписана в рамки культури поминання. Існуючі аналітичні підходи визначають меморіальні та культурні об'єкти в цілому як «здобуту форму загального сенсу» [2, с. 142]. Однак в

нашому випадку проблема полягає в тому, щоб сформулювати підхід до такого різновиду поминання, коли сенс не є загальним для всіх.

Одне з найбільш впливових напрямків дослідження соціальних функцій поминання задав Еміль Дюркгейм. На його думку меморіальні ритуали і символи служать для збереження та прославлення традиційних вірувань, «для підтримки їх життєвої сили, запобігання їх стирання з пам'яті і, в кінцевому підсумку, для пожвавлення найбільш істотних елементів колективної свідомості. Через [практики поминання] певна група періодично освіжає своє уявлення про себе і почуття своєї єдності» [2, с. 143]. У руслі концепції Дюркгейма існує багата дослідницька традиція, в якій підкреслюється, яким чином меморіальні монументи інтегрують славні події минулого в поточні турботи та прагнення деякого суспільства. Подіям або особистостям, обраним в якості об'єкта поминання, обов'язково притаманний героїчний характер або, щонайменше, незаплямована репутація. При такому підході поминання керується чимось на зразок принципу задоволення, який продукує єдиний позитивний образ минулого. Але якщо вибрана для поминання подія, навпаки, розділяє суспільство на різні табори, є болісний слід, то які «традиційні вірування» та «істотні елементи» можуть зафіксувати присвячені цим подіям меморіали і, тим самим, об'єднати навколо них суспільство, якщо, звичайно, таке взагалі можливо. Чи можливо поминання без згоди або без гордості?

Меморіали ветеранам Афганістану дають ґрунтовний привід задуматися про ці проблеми. Низка подій, підсумком яких стали їх створення та громадська оцінка, представляла собою процес культурного виробництва, в ході якого були висловлені протилежні етичні оцінки цієї війни та її учасників.

Порівняльний аналіз показує, що моральні оцінки, втілені в меморіалах ветеранам Афганістану, виходять з якоїсь формули, єдиної для всіх суспільств, що хочуть вшанувати пам'ять неоднозначних військових акцій. Якщо програна війна була, згідно з поширеними в суспільстві уявленнями, аморальною або як мінімум непотрібною, а поразка не може бути забутою, то нація повинна відшукати шляхи спокутування жертви полеглих за її інтереси щоб надати поразки гідний вигляд. Цього можна досягти повагою скоріше не до самої програної війни, а щодо тих, хто в ній бився.

Саме ця меморіальна формула виразно була використана для обґрунтування необхідності вшанувати пам'ять Афганської війни. При цьому дана формула також може служити для виправдання пам'яті про ту війни, які мають схожість з цією війною. Коли ізраїльські офіційні особи виступають на церемоніях, присвячених війні в Лівані, вони прославляють ізраїльських солдатів яскравими словами наснаги, але їхні висловлювання про саму війну залишаються невизначеними та розмитими. Ізраїльські чиновники визнають за цією війною її місце в історії, але заперечують її високе значення для національного досвіду. Образно кажучи, це подія, яку нації довелося проковтнути, але вона ніколи не буде засвоєна.

Двозначність історичної події та двозначне становище його учасників особливо драматичні через розпад СРСР. Тому спільною рисою меморіалів є прагнення віддати належне мужності солдатів, не згадуючи при цьому про Радянський союз.

Дискусії про те, яким чином слід увічнити пам'ять тієї чи іншої війни, в деякій мірі є відображенням розбіжностей щодо її природи. У багаторівневому процесі створення меморіалів ветеранам Афганістану, з одного боку, містилося бажання відобразити її унікальність, а з іншого, прагнення виявити, в якому відношенні ця війна схожа на попередні. Від інших воєн Афганська війна відрізнялася тим, що вона була суперечливим, етично спірним та безуспішним підприємством. При цьому вона нагадувала інші війни тим, що будила в її учасниках такі традиційні для воєн гідності, як самопожертва, хоробрість, відданість та честь.

Можна виділити три основні типи меморіалів, що представляють різні підходи до Афганської війни: військове братство; покаєння або політичний контракт; тріумф влади або мала версія «великої» війни [3].

Меморіали, присвячені темі військового братства, можна назвати типовою формою репрезентації пам'яті про загиблих в Афганістані. Цінності братства, бойового товариства, незалежного від політичних обставин, визначають символічне поле таких меморіалів. Головними героями меморіалів стають бойові товариші. Їхні постаті, скорбота за загиблими товаришами служать основним інструментом вираження справжнього, істинного горя. В цих меморіалах заперечується принципова можливість співпереживання втрати. Така репрезентація війни свідчить про локальність, замкнутість групи та її пам'яті на саму себе. Причина замкнутості пам'яті пояснюється самими учасниками тим, що війна в Афганістані багатьох людей в СРСР безпосередньо не торкнулася, залишилася бідною тільки тих, хто в ній брав участь. Для більшості ж людей вона залишилася далекою та чужою, до того ж невідомою та несправедливою. Усвідомлення зради з боку громадянського суспільства виразилося у відмові від використання в меморіалах символів причетності суспільства до війни. А усвідомлення зради держави призвело до відмови від використання в меморіалах державної та національної символіки. Ідеї військового братства передають такі символи, як фігури скорботних живих та загиблих «афганців», обійми, зімкнуті руки, сцени порятунку (воїн виносить з поля бою пораненого товариша), специфічний формений одяг, символи смерті. Меморіали військового братства представляють дві основні осі пам'яті. З одного боку, вибір символів військового братства служить своєрідним громадянським протестом воїнів-афганців проти ставлення до них з боку суспільства і держави. З іншого боку, просторове розташування меморіалів, використання символів військової професії, спільність військового обов'язку свідчать про встановлення очевидних паралелей між статусом загиблих в Афганістані та у Другій світовій війні.

Другу групу меморіалів об'єднує релігійна тематика з використанням відповідних символів: маківки, контуру церкви, хреста; в меморіальні комплекси включаються каплиці. Слід зазначити, що православна символіка абсолютно домінує серед релігійних символів меморіалів, незважаючи на те, що серед учасників війни були представники різних національностей та конфесій. Існує два варіанти інтерпретації релігійної версії пам'яті Афганської війни. По-перше, можна відзначити спільні риси між коммеморацією війни в Афганістані та коммеморацією загиблих у В'єтнамі. З цієї точки зору звернення

до релігійної тематики можна розглядати як свідчення своєрідного «покаяння» суспільства перед учасниками війни, форму визнання взаємних зобов'язань по відношенню один до одного. Релігійні символи, відкриті не тільки для учасників війни, дозволяють розімкнути межі групи і дати можливість суспільству брати участь в увічненні пам'яті загиблих. Друга, більш прозаїчна версія враховує політичну роль православ'я. Меморіали, що обіграють релігійну тему, з'являються з кінця 1990-х, а приблизно з середини 1990-х православ'я займає міцне місце в публічному політичному просторі [3].

Третє поле значень представляють меморіали Афганської війни, які відтворюють традиційну для радянського контексту форму меморіалізації загиблих воїнів. Характерними рисами цих меморіалів є монументальність та використання типових для радянського контексту символів військової скорботи: Вічний вогонь, фігура скорботної матері. Такого роду пам'ятники встановлюються в публічних місцях, на площах, проспектах слави і позиціонуються поруч з меморіалами загиблим у Другій світовій війні. Офіційність, парадність подібних меморіалів частково робить ці меморіальні комплекси менш популярними серед учасників Афганської війни та родичів загиблих. Відбувається зіткнення офіційної (державно-орієнтованої) форми сакралізації пам'яті загиблих та індивідуальної пам'яті учасників війни [3].

Різні відносини та інтереси трансформуються в меморіальні форми завдяки ініціативі певних осіб. Перш ніж ту чи іншу подію можна назвати гідною пам'яті, перш ніж будь-яка група осіб буде визнана учасником цієї події, деякі люди, а насправді певні групи, повинні вважати і саму подію, і її учасників пам'ятних явищем та бути здатні переконати в цьому інші групи. Меморіальні об'єкти не створюються самі по собі – їх народжують і створюють ті, хто хотів би ввести в суспільну свідомість певні події та людей, про яких всі інші скоріше схильні забути. Таке уявлення про появу меморіальних об'єктів передбачає, що в процесі їх спорудження конкуруючі «підприємці від моралі» шукають громадські майданчики та громадську підтримку для своєї інтерпретації минулого. Саме такі інтерпретації втілюються в символічній структурі меморіальних об'єктів.

Список використаних джерел

1. Богданов В. В. Социальная память / В. В. Богданов, О. А. Фоменко, А. В. Байлов. – Майкоп: ОАО «Полиграф-ЮГ», 2015. – 160 с.
2. Вагнер-Пацифици Р., Шварц Б. Мемориал ветеранам Вьетнама: памяти трудного прошлого // В. В. Богданов, О. А. Фоменко, А. В. Байлов. Социальная память. Майкоп: ОАО «Полиграф-ЮГ», 2015. – С. 142-156.
3. Данилова Н. Мемориальная версия Афганской войны (1979-1989 годы) // Альманах «Искусство Войны»; [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://navoine.info/memorial-war-afghan.html>

Родян Марія Володимирівна (Одеса) – старший викладач кафедри культурології факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ТРАВМАТИЗАЦІЯ МИНУЛОГО ЯК ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ СУЧАСНОСТІ

Вперше історичний процес та його взаємини з травматичним досвідом розглянув З. Фрейд в останній роботі «Людина на ім'я Мойсей та монотеїстична релігія» [5]. Він писав її протягом чотирьох років, з 1934-го по 1938 рік, перші дві частини у Відні, останню – вже в еміграції в Лондоні. По суті, ця робота стала для нього моментом самоідентифікації в ролі маргінала, людини, яку позбавили прав і громадянства через його расову приналежність. К. Карут, розбираючи дослідження Фрейда, підкреслює, що його книга сама по собі здається певним місцем травматичного («site of trauma»), його фіксацією. Таке зауваження закономірно, оскільки сам Фрейд, розповідаючи історію книги, зізнавався, що робота фактично писалася двічі: спочатку її довелося перервати через вторгнення нацистів до Австрії, потім – через аншлюс Австрії, який змусив вченого емігрувати. Таким чином, дослідження психоаналітика вже постає як слід, як певний історичний акт, в першу чергу пов'язаний з його власною травмованою особистістю. Більш того, на думку Карут, центральним елементом роботи Фрейда є розуміння суті «виходу (leaving) та повернення» – подій, що конституують історію єврейського народу і всіх його представників. Як вихід з Єгипту, що формує символічне значення єврейської історії, був радикальним розривом з минулим і точкою заснування історії народу, так і еміграція самого Фрейда перетворила його на маргінала, відчуженого національним політичним режимом, і в той же час звільнила «від страху викликати моєї публікацією заборону психоаналізу там, де його ще терпіли» [5, с. 118]. Ключовим для книги Фрейда стало розуміння сучасності через травматичний досвід історії. «Питання, в рамках якого Фрейд вибудовує свій текст і надалі пояснює історичну ситуацію єврейського народу та свою участь в ній як єврейського автора, полягає в наступному: що являє собою історія культури і як вона співвідноситься з політикою, нерозривно пов'язаною з екстрагованою нацією» [6, р. 183]. Досліджуючи вплив травматичного на процес історії, Фрейд надає йому загальний характер: «на мою думку, тут схожість між індивідом та масою майже повна, хоча враження від минулого зберігається у вигляді несвідомих слідів пам'яті» [6, р. 184].

Згідно з його роздумам, одним з найзначніших моментів в єврейській історії є не отримання свободи, а витіснення спогадів про вбивство Мойсея і створення «нового» монотеїзму. Фрейд припустив, що в результаті дії механізму витіснення в історичній пам'яті єгиптянин Мойсей, який сповідував жорсткий монотеїзм, вивів іудеїв з Єгипту та був убитий в ході повстання, після двох поколінь «злився» з фігурою іншого Мойсея – жерця вулканічного бога Яхве. Історія євреїв є актом повторення: витіснення діянь Мойсея та їх повернення, але вже в дещо зміненій формі, яка породила подвійність. «Дві народні маси, що з'єдналися для створення нації, два царства, на які розпалася